

Elnur QULİYEV,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının

“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” kafedrasının müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı.

elnurqv1970@gmail.com

HÜQUQİ DÖVLƏTİN ZƏİF CƏHƏTLƏRİNDƏN BİRİ VƏ ONUN ARADAN QALDIRILMASININ YOLLARI

Açar sözlər: hüquqi dövlət, bərabərlik, ədalət, hüquqi yardım, deklarativ.

Keywords: rule of law, equality, legal aid, declarative.

Ключевые слова: правовое государство, равенство, справедливость, юридическая помощь, декларатив.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsində Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika olması bəyan edilmişdir. Azərbaycan dövləti özünü hüquqi dövlət olduğunu bəyan etdiyi üçün dövlətin ali məqsədinin insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməli olduğunu (Konstitusiyanın 12-ci maddəsi) bildirmişdir.

Dünyanın bütün tərəqqipərvər cəmiyyətlərinin hüquqi və fəlsəfi düşüncəsində hüquqi dövlət konsepsiyası dominant mövqe tutur. Bu hal hüquqi dövlət konsepsiyasının həmin cəmiyyətlərdə hazırkı dövrdə ictimai münasibətlərin nizama salınmasında ən optimal, effektiv və alternativsiz bir variant kimi mövcud olması reallığı ilə bağlıdır.

Yalnız demokratik cəmiyyətə xas olan hüquqi prinsipləri tanıyan, həmin prinsipləri təmin və müdafiə edən, habelə öz fəaliyyətində hüququ rəhbər tutan və insan hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etməyi özünün başlıca məqsədi hesab edən dövlət hüquqi dövlət hesab edilə bilər. Bu mövzuya müraciət edənlərin hamısı demək olar ki, bir qayda olaraq onun yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlərinə daha çox fikir verməklə, sosial təzahür olan hüquqi dövlətin çatışmamazlıqlarını arşdırırlar. Odur ki, hazırkı məqalədə hüquqi

dövlətin mahiyyəti ilə təbii olaraq bağlı olan bir çatışmamazlıqdan bəhs edəcəyik.

Bildiyimiz kimi insan cəmiyyəti kifayət qədər çoxşaxəli, maraqların kəsişdiyi mürəkkəb bir struktura malik bir təzahürdür. Cəmiyyət öz struktur mürəkkəbliyinə görə informasiya texnologiyası qadjetləri, avtomobilləri belə geridə qoyur. Cəmiyyətin bu cür mürəkkəb quruluşu uzun minilliklər ərzində formalaşmışdır. Hüquqi dövlət konsepsiyası isə cəmiyyətin tarixi boyu formalaşdırdığı yazılan qanunlara və yazılmamış qaydalara etinasız münasibət sərgiləyir. Tarix boyu xalq kütlələri cəmiyyət üçün *bərabərlik*, *ədalət* ideyaları arzulamaqla onları ümumbəşəri dəyərlərə çevirmişlər. Lakin bu dəyərlər əsil layiqli yerini tam olaraq məşhur mütəfəkkirlərin hüquqi dövlət haqqında olan konsepsiyalarında taparaq onun aparıcı prinsiplərinə çevrilmişlər.

Feodalizmin çürüməkdə olduğu dövrdə N.Makiavelli və J.Boden tarixi mövqedən çıxış edərək hüquqi dövlət ideyasını təhlil etmişlər. Dövlətin mövcudluğunun çoxəsrlik təcrübəsinə əsaslanaraq N.Makiavelli öz nəzəriyyəsində ideal dövlətin cizgilərini əldə etmək məqsədi ilə siyasətin mahiyyətini açıqlamağa cəhd etmiş, siyasi həyatın inkişaf dialektikasını dərk etməyə çalışmışdır. O, dövlətin məqsədini əmlakdan azad şəkildə istifadə etmək imkanında və hər kəsin təhlükəsizliyinin bərabər şəkildə təmin olunmasında görürdü. Dövlət idarəetmə formasını nəzərdən keçirdikdə isə o, bərabərlik və azadlıq tələblərinə cavab verdiyinə görə respublikaya üstünlük verirdi. J. Boden isə deyirdi ki, dövlət bir çox ailələr tərəfindən həyata keçirilən hüquqi idarəçilikdir. Dövlətin vəzifəsi, onun fikrincə, insan hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir.

Adlarını çəkmədiyimiz hüquqi dövlət konsepsiyasının bir çox digər tərəfdarları da, bu dövlətin başlıca xüsusiyyətinin ədalət və bərabərlik olduğunu qeyd etmişlər.

Lakin cəmiyyət tarix boyu ədalətin və bərabərliyin hamı üçün mövcud olduğu şəraitdə yaşamaıyıb. Elə ona görə hüquqi dövlət konsepsiyasına qədər uzun müddət hüquqda bərabərsizlik bütün cəmiyyətlər tərəfindən tanınıb və qəbul edilib. Hüquqi dövlət şəraitində isə uzun müddət cəmiyyətin mahiyyətindən təbii olaraq irəli gələn bərabərsizliyi sanksiyalaşdıran qaydalara əməl etmədən yaşamaq istədikdə isə bu “qaydaların cavab reaksiyası” özünü kəskin şəkildə biruzə verəcəkdir. Avtomobillərin texniki baxışdan keçirilməsi qaydalarını pozmaq heç kəsin ağılına belə gəlmir. Əks təqdirdə avtomobil istifadəçisi bunun neqativ nəticəsini görməli olacaq. Eyni hal uzun tarix boyu cəmiyyətdəki ictimai münasibətləri bərabərsizliklə nizama salan qanunlara münasibətdə özünü göstərir. Əgər əsrlər boyu mövcud olan bu amilə hazırda hüquqi dövlət prizmasından yanaşmaqla onalara etinasız münasibət göstərilirsə deməli bunun nəticəsi obyektiv olaraq qaçılmaz olacaqdır.

İnsan hüquqları haqqında bir çox vacib beynəlxalq və dövlətdaxili sənədlərdə bərabərlik təntənəli şəkildə bəyan edilir. Amma bu yanlışlıqdır yaxud sadəcə deklarativlikdən başqa bir şey deyildir. Praktiki olaraq bütün sahələrdə vətəndaşların bərabərliyi deyilən bir şey reallıqda yoxdur. Burada bərabərliyin ictimai maraqlar naminə (general interest) diferensiasiyasını nəzərdə tuturuq. Mübahisə oluna bilməz ki, real aylıq gəliri ayda 300 manat olan şəxsə, gəliri 30.000 manat olan şəxs heç vaxt bərabər ola bilməz. İnsanların maliyyə imkanları artdıqca onların hüquqlarının reallaşması imkanları da artır. Əlbəttə hüquq deklarativ olaraq onların bərabərliyini bəyan edir. Konkret halda aylıq gəliri 50.000 manat olan şəxsin hüquqlarını məhkəmədə 5 ixtisaslaşmış hüquqşünas eyni vaxtda qoruyacaq və ona proses zamanı qarşıya çıxacaq situasiyalarla bağlı bütün hüquqlarını ona izah edəcəkdir. Maddi gəliri az olan şəxsin yaxşı hüquqşünasla müqavilə bağlamaq şansı olmayacaqdır və beləliklə, hüququn ona deklarativ şəkildə verdiyi bütün imkan-

lardan real olaraq istifadə edə bilməyəcəkdir. Göründüyü kimi bərabərlik elan edilsə də reallıqda kəskin bərabərsizliyin yaranması göz qabağındadır. Bu isə eyni zamanda həm də ədalətsizliyə gətirən hal kimi qiymətləndirilməlidir. Belə məlum olur ki, hüquqlar faktiki olaraq varlılarındır. Hüquqların müdafiəsi kifayət qədər bahalı bir fəaliyyət sahəsidir. Məhz elə bu faktor bəzi hallarda hüquqşünaslar haqqında mənfi rəyin formalaşmasına səbəb olur.

Hüquqi dövlət konsepsiyasının praktiki həyata keçirilməsi yaxın tarixə söykənir və yəqin ki, o hələ müəyyən inkişaf yolu keçəcəkdir. Hazırda nəzərinizə çatdırmaq istədiyimiz çatışmamazlığın aradan qaldırılması üçün praktikada müəyyən cəhdlər olunub. Buna pulsuz hüquqi yardım edilməsini misal göstərmək olar. Hüquqşünaslar praktikada belə halları sevmir və bu cür situasiyalardan yayınmağa çalışırlar. Faktiki olaraq bu hüquqi yardım deyil özünü aldatmadır. Hüquqi yardım göstərilməsində başlıca məqsəd pul qazanmaq və maddi rifah əldə etməkdir. Sadəlövh insanlar pulsuz hüquqi yardıma müraciət etdikdən sonra başa düşürlər ki, əvvəlcədən pullu hüquqi xidmətdən istifadə etməməklə əslində çox şeyi itirmiş olurlar. Beləliklə, hüquqi dövlətin deklorasiya etdiyi bərabərlik reallıqda faktiki olaraq kəskin bərabərsizliklə əvəz olunur. Elan olunmuş hüquqlar praktikada yalnız varlılara aid olur. Bu vəziyyətdə hüquqşünasları ittiham etmək yersiz olardı. Onlar proseslərdə iştirak etməklə, daima dəyişməkdə olan qanunvericiliyi öyrənməklə böyük zəhmət sərf etdiklərindən tələblərində haqlıdırlar. Amma vətəndaşlara verilən hüquqların, onların maddi imkansızlığı səbəbindən reallaşmaması problem olaraq qalır. Bu hal məhz hüquqi dövlətin böyük problemlərindəndir. Bəs vəziyyətdən çıxış yolu haradadır?

Bildiyimiz kimi cəmiyyətdə çoxlu xeyriyyə fondları mövcuddur. Kimsə təbiəti xilas edir, kimsə qocaların müalicəsinə çalışır və s. Bunların hamısı alıcnab niyyətlərdir. Lakin onların arasında əhalinin öz hüquqlarını reallaşdırmasına yardımçı ola bilən fondlar və cəmiyyətlər demək olar ki, yoxdur. Çox yaxşı olardı ki, hüquqşünaslara cəmiyyətin imkansız seqmentlərinə (əlillərə, qaçqınlara, xəstələrə və s.) göstərəcəkləri hü-

quqi yardımın real haqqını ödəyəcək fondlar, cəmiyyətlər kimi daimi fəaliyyətdə olan sosial institutlar yaradılınsın. Bu zaman hüquqşünaslar aldıkları pulun müqabilində real olaraq əhaliyə hüquqi yardım göstərmiş olardılar. Məhz belə institutlar cəmiyyətdə hüquqi dövlətin bərqərar olunmasına praktiki, real töhfə vermiş olardılar. İnsan hüquq və azadlıqları haqqında nə qədər çox müddəalar irəli sürülsə də, onların həyatda həllini tapması gündəlik praktiki fəaliyyətdən daha çox asılıdır. Azadlıqlardan və bir çox liberal dəyərlərdən nə qədər çox danışsaq da sonra insanların həyatını yaxşılaşdırmaq üçün onların həyata keçirilməsi zamanı gündəlik problemlərin həll etməli olacağıq. Məhz real işlərin həlli zamanı qanunların işlədiyini gördükdə vətəndaşlarda məmmunluq yaranır. Vətəndaş məhkəməyə gəlib və orada istədiyini, inandığını və özünə lazım olan nəticəni əldə etdikdə bu hal baş verir. Amma vətəndaş məhkəmə bürokratiyası ilə qarşılaşdıqda onun ədalətə inamı məhv olur, xəyallarındakı təsəvvürlər dağılır. Belə olduqda onun hüquqi dövlətə və ümumiyyətlə yaşadığı dövlətə inamı ölür. Bu cür hallar vətəndaşların məmmunluğuna son qoyur və bəzən onların ölkədən miqrasiya etmələrinə belə səbəb olur. Belə olduqda milli təhlükəsizliklə bağlı mühitin formalaşmasında çatışmazlıqlar yaranır. Hüquqi dövlətin bu zəif cəhətini aradan qaldırmaq üçün belə halların qarşısını almaq üçün vətəndaşların hüquqlarının həyata keçirmələrinə kömək üçün, bununla bağlı dövlət və imkanlı şəxslər tərəfindən hüquqşünaslara real zəhmət haqqı ödəyən xeyriyyə fondlarının yaradılmasını vacib hesab edirik. Məhz belə mexanizmlər mövcud olduqda hüquqşünaslar həm ölkə daxilində həm xaricdə yaşayan ehtiyacı olan vətəndaşlara hüquqi yardım təyinatı ilə yaradılmış fondlardan aldıkları zəhmət haqları müqabilində real hüquqi yardım edə bilirlər.

Antik dövrdə Roma imperiyasında hüquqşünaslar adətən zadəgan ailələrindən olduqlarına görə məhkəmə proseslərində etdikləri çıxışların müqabilində pul almırdılar. Heç bir zadəgan, patrisi hüquqşünas bunu öz ləyaqətinə sığışdırmırdı. Onlar xoş məramla, təmiz ürəklə bəzən də siyasi baxışlarına görə bunu təmənnasız edirdilər.

Amma biz artıq kapitalizm qanunlarının hökm sürdüyü cəmiyyətdə yaşayırıq. Ona görə ehtiyacı olan hər bir şəxsin hüququnun reallaşması üçün maliyyə xərclərinin ödənilməyəcəyi halda hüquqi dövlətdən danışmaq mümkün deyil.

Reallıqda öz hüquqlarının təmin olunması üçün maliyyə vəsaitlərinə malik olmayan vətəndaşlar buna imkanı olanlardan sayca qat-qat çoxdur. Hüquqi dövlətdə bu imkansız insanlar hüquq və azadlıqlarını reallaşdırma bilməyəndə problemin həllini hakimiyyətin dəyişdirilməsi ilə bağlı tələblərin irəli sürülməsində görürlər. Ona görə də hesab edirik ki, hüquqi dövlətin bu probleminin həll olunması gələcəkdə cəmiyyətdə formalaşan bilən radikal meyillərin də aradan qaldırılması istiqamətində atılmış əhəmiyyətli bir addım olardı.

Bir çox dövlətlərdə o cümlədən Azərbaycan Respublikasında bu problemin aradan qaldırılması Hüquq Klinikalarının yaradılması təcrübəsi mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2006-cı il tarixli 391 nömrəli Fərmanı ilə ölkəmizdə yaradılmış Hüquq Klinikaları əsasən ali təhsil müəssisələrinin hüquq fakültələrinin nəzdində fəaliyyət göstərir. Həmin klinikalarda əhalinin imkansız təbəqələrinə hüquqi yardım edilir. Amma bu yardım hüquqi məsləhətlərdən və hüquqların bərpası ilə bağlı dövlət orqanlarına yazılı müraciətlərin tərtib edilməsindən başqa bir fəaliyyəti əhatə eləmir. Sosial müdafiəsi zəif olan şəxslərin hüquqlarının məhkəmə proseslərində müdafiəyə daha çox ehtiyacları vardır.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Qeyri-Hökumət təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının ayırdığı vəsait çərçivəsində "Çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərin (ailələrin) sosial hüquqlarının müdafiəsi sahəsində hüquqi yardım xidmətlərinin göstərilməsi" adlı layihəsi həyata keçirilməyə başlanılıb. Layihənin əsas məqsədi aztəminatlı şəxslərin əsasən əmək, tibb, sosial təminat, ailə, təhsil sahəsindəki hüquqları ilə bağlı məlumatlandırılmasıdır.

Lakin hazırda hüquqi dövlətin qarşısında duran sosial sifariş, ilk növbədə aztəminatlı şəxslərin hüquqi marifləndirilməsi yox, belə şəxslərin hüquqlarının məhkəmə proseslərində real müdafiəsini təmin edə biləcək mexanizmlərin yaradılmasıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2019,5,7s.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi. İlqar Cəfərov. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı 2010.46,47,48,49,68, 69, 70s.
3. Konstitusiya Hüququ. Mühazirə mətnləri. Fəxrəddin Nağıyev. Bakı: Qanun 2011.41, 42, 43 s.
4. Konstitusiya Hüququ. Ceyhun Süleymanov.Dərs vəsaiti.Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası. Bakı “Mütərcim” 2014.114,115,116 s.
5. İnternet resursu. Антон Димитриевич Лебедев. 1август 2019.
6. Konstitusiya Hüququ. Ziyafət Əsgərov. Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2006. 89,90,91s.
7. Дигесты Юстиниана. Книга Семнадцатая. §3,4.
8. Milli Təhlükəsizlik Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı. Qanun. 2007. Maddə 8.3.1, 16.2.6.

Elnur Quliyev**One of the weaknesses of the rule of law and ways to overcome it**

The article is dedicated to providing free legal aid to citizen in a state governed by the rule of law.

The article analyzes the situation with the declared and unrealized rights of citizens in a state governed by the rule of law and proposes a mechanism that works in practice to eliminate this problem.

Эльнур Гулиев**Одна из слабых сторон правового государства и пути ее преодоления**

Статья посвящена проблемам нуждающимся в юридической помощи граждан в правовом государстве.

В статье проводится анализ с декларированием, но не реализуемые правам граждан в правовом государстве.

Для решение этой проблемы предлагается создание реальных механизмов обеспечения прав граждан.